

Několik poznámek k ustálenosti odborné terminologie na příkladu francouzštiny a češtiny

Zuzana Honová

1 Úvod

Ustálenost či stabilita je v tradiční teorii terminologie považována za základní a jednu z nejdůležitějších vlastností termínu jako základní terminologické jednotky. Na tuto charakteristickou vlastnost termínu upozorňují jak čeští, tak i francouzští terminologové. Poštolková, Roudný a Tejnor (1983: 62) řadí mezi základní vlastnosti termínu právě ustálenost, systémovost, jednojmennost, jednoznačnost, internacionálnost a ústrojnost. *Nový encyklopedický slovník češtiny* (2017) označuje ustálenost za „vlastnost zabezpečující bezporuchovost odborné komunikace“¹ Podle některých lingvistů je dokonce termín stabilní do té míry, že je na rozdíl od slov z běžného jazyka nezávislý na kontextu. Např. Pierre Lerat označuje termíny za „unités de connaissance à contenu stable, donc plus indépendantes du contexte que les mots ordinaires“ (Lerat 1995: 45). Jestliže jsou podle Lerata termíny stabilními jednotkami méně závislémi na kontextu, neznamená to ovšem, že stabilita termínu je totéž, co invariabilita.

Odborná slovní zásoba je sice chápána jako nejstabilnější složka spisovného jazyka, avšak, jak upozorňuje Masár, ustálenost neznamená „neměnnost nebo nehybnost termínů a terminologie. „Jednou z charakteristických črt jazyka, v prvom rade jeho slovnej zásoby, je totiž pohyb, preskupovanie alebo obmieňanie jednotiek, preferencia jedných prvkov pred druhými atď. To všetko z jednej strany odráža spoločenské zmeny a vývoj, z druhej strany slúži uspokojovaniu komunikačných potrieb v zmenenej situácii. Terminológia jednotlivých odborov sa síce pokladajú za najstabilnejšiu vrstvu spisovnej slovnej zásoby, ale spomínaný pohyb presahuje neraz aj do oblasti terminológie a zasahuje aj ustálené termíny“ (Masár 1989: 269).

Obdobně se vyjadřuje mj. i Cabré, když uvádí, že „La variation des langues de spécialité suit les mêmes critères que ceux de la langue générale : les modalités dialectales, les registres et les variétés stylistiques. En effet, les langues de spécialité, en tant que sous-codes de la langue

---

¹ Olga Martinčová, Ivana Bozděchová (2017): TERMÍN. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/TERMÍN> (poslední přístup: 1. 9. 2018).

générale, participent aux mêmes modalités dialectales et fonctionnelles, bien que sous une forme plus restreinte, puisque la fonction de communication est la priorité entre spécialistes. Ainsi, en premier lieu, des textes scientifiques sur le même sujet produits à des moments éloignés dans le temps peuvent présenter des différences intéressantes non seulement au niveau de la conceptualisation de la discipline, mais aussi sur le plan de l'expression [...]” (Cabré 1998: 141).

Současní frankofonní lingvisté a terminologové, zejména tzv. socioterminologická škola, od 80. let 20. století zdůrazňují nutnost zkoumání odborného jazyka a termínů v interakci se společností a poměrně radikálně se odklánějí od tradičních Wüsterových terminologických zásad tzv. všeobecné teorie terminologie, založených na absolutní jednoznačnosti pojmu, standardizaci pojmů a termínů a synchronním přístupem v terminologii. Moderní francouzská terminologie chápe termín jako jazykový znak podléhající změnám a připouští existenci synonymických a variantních termínů, a to jak na úrovni geografické, tak i na úrovni sociálního rozvrstvení společnosti (Levická 2009: 2). Cílem tohoto příspěvku je poukázat na vztah mezi ustáleností termínů na straně jedné a jejich variabilitou na straně druhé, a dále na různé typy variant termínů na příkladu francouzské a české terminologie různých vědních oborů.

2 Varianty odborného termínu

V první řadě je třeba si uvědomit, že odborný jazyk funguje stejným způsobem jako běžný (přirozený) jazyk a mezi odborným a běžným jazykem není jasně vymezená hranice, což ostatně dokládají procesy terminologizace a determinologizace, které jsou projevem intenzivních a dynamických vztahů mezi odbornou a neobornou slovní zásobou, tzn. mezi původním neterminologickým nebo terminologickým významem a platností výrazu a jeho terminologizovaným nebo determinologizovaným užitím. Stejně jako je tomu u běžného jazyka, má i odborný jazyk primárně funkci komunikační a jeho hlavním cílem je efektivní komunikace mezi odborníky. A stejně jako u běžného jazyka může podle socioterminologů i u odborného jazyka docházet k variacím na úrovni diachronické, diastratické a diatopické (Desmet 2007: 8). O různých variantách termínů se zmiňuje také Cabré, která rozlišuje (stejně jako je tomu u běžného jazyka) variety geografické (dialektální), stylistické a chronologické. Pokud jde o diatopické (geografické) varianty, můžeme na příkladu francouzštiny uvést několik rozdílů existujících např. mezi francouzštinou užívanou ve Francii a v Kanadě. Typickými příklady mohou být francouzské termíny *réviseur aux comptes*, kterým se ve Francii označuje *účetní revizor*, zatímco v kanadské francouzštině se užívá termínu *vérificateur des comptes*. Pro

francouzskou akciovou společností (*société anonyme*) se v kanadské francouzštině používá *compagnie* (nebo příp. *société par actions*) pro trestní zákoník se ve Francii užívá termínu *code pénal*, zatímco v kanadské francouzštině *code criminel*.

Co se týče stylistických variant, můžeme u některých termínů pozorovat snahy o eufemizaci, tj. zmírnění významu, nahrazení přímého, konkrétního pojmenování. K tomuto jevu dochází často u termínů užívaných v oblasti sociálních věd. Jako příklad můžeme uvést francouzský termín *non-voyant* používaný namísto přímého pojmenování *aveugle*, *malentendant* namísto *sourd*, *handicap* namísto *infirmité* nebo *invalidité* či *demandeur d'emploi* místo *chômeur* (analogicky též v češtině *nevidomý* jako stylistický ekvivalent pro *slepý* či *nezaměstnaný* jako stylistický ekvivalent pro *uchazeč o zaměstnání*). Mezi dalšími termíny můžeme zmínit *personne à mobilité réduite*, *personne sans domicile fixe*, *personne défavorisée* apod. Hladká (2017) v této souvislosti poukazuje na terminologii speciální pedagogiky, v níž se začaly užívat eufemismy jako např. *edukačně znevýhodněný jedinec*, *žák se speciálními vzdělávacími potřebami*, *žák s problémovým chováním*, *dítě s rizikem poruch chování*, *žák s dílčími deficitem* apod.² Obdobným způsobem se v tomto oboru vytvářejí eufemistické termíny i ve francouzštině. Zmínit můžeme např. *élève à besoins éducatifs particuliers (spécifiques)*, *élève à comportement problématique*, *élève ayant des troubles du comportement*, *élève à risque de troubles d'apprentissage* a mnohé další.

2.1 Termín v diachronní perspektivě

Diachronní aspekt byl v teorii terminologie velmi dlouho zcela opomíjen. Podle Wüsterových zásad má být totiž terminologický přístup čistě synchronní a pro terminologii je podstatný současný význam termínů. Zatímco pro popis běžného jazyka se respektuje volný (přirozený) vývoj jazyka bez jakýchkoli zásahů, terminologie je založena na intervenci a jedním z jejích základních cílů je normalizace termínů. Svým preskriptivním přístupem se tak terminologie odlišuje od čistě deskriptivních cílů lingvistiky (Cabré 1998: 73). Podle Pascaline Dury se termíny užívané odborníky v jejich každodenní praxi postupem času nutně vyvíjejí, aniž by si toho oni sami byli vědomi. Vzhledem k tomu, že zejména některé praktické obory, jako jsou špičkové technologie, se vyvíjí velmi rychlým tempem, můžeme hovořit o diachronním přístupu i u poměrně krátkých časových úseků (5-10 let). Dodává, že „les termes spécialisés,

---

² Zdeňka Hladká (2017): EUFEMISMUS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/EUFEMISMUS> (poslední přístup: 21. 6. 2018)

loin d'être fixés, sont constamment en mouvement et qu'ils sont intrinsèquement liés au contexte professionnel dans lequel ils sont utilisés“ (Dury 2013: 3).

Teprve v posledních desetiletích se diachronní aspekt terminologie stává předmětem zájmu a lingvisté si uvědomují, že jde o rozsáhlou a dosud málo probádanou oblast, jak upozorňuje mj. např. Møller (1998: 426): „Je me suis intéressé aux répercussions de l'évolution technologique sur l'évolution des terminologies et ai dû constater que la lexicologie, la terminologie ou même la néologie, toutes disciplines traditionnelles, semblent présenter un déficit diachronique qualitatif ou quantitatif, voire les deux à la fois.“

I systematické názvosloví jednotlivých oborů, byť normalizované, a tedy relativně ustálené, se jako součást jazyka vyvíjí. Starší termín se pro efektivní komunikaci mezi odborníky může z různých důvodů stát nevyhovujícím, v důsledku čehož může dojít k jeho nahrazení termínem vhodnějším. Jako příklad můžeme zmínit termíny z českého chemického názvosloví *kysličník*, *sirník* a *sirovodík*, které se používaly až do 70. let 20. století, kdy byly nahrazeny termíny *oxid*, *sulfid* a *sulfan*, čímž se tyto české termíny přizpůsobily mezinárodnímu názvosloví (typ *chlorid*, *nitrid* atd.).

Ve výše uvedeném případě jde o vytvoření nového označení pro již existující pojmenování skutečnosti, které je nebo se stalo pro odborníky nevyhovujícím, a proto vznikla potřeba jej změnit. Dury označuje tento jev jako „néologie d'adaptation“ a uvádí, že jedním z důvodů těchto variací je tzv. „sentiment du besoin néologique“, tedy pocit potřeby k vytvoření neologismu, který odborníci pocítují ve svých odborných publikacích (Dury 2013: 5). Nicméně odborná či vědecká komunita se na nutnosti vytvoření nového termínu musí shodnout a dospět k všeobecnému konsensu. Jako příklad lze zmínit oficiálně uznané francouzské termíny v plastické chirurgii *lissage* a *remodelage*, které se u francouzské odborné veřejnosti v podstatě nikdy neujaly, a nakonec se ve francouzštině prosadil anglický termín *lifting*, jenž je odbornou komunitou vnímán jako odbornější (Dury 2013: 6). Termín vytvořený z vlastních jazykových prostředků konkrétního jazyka tak může být nahrazen termínem internacionálním, převzatým ze současných živých jazyků (zpravidla angličtina), ale často také vytvořeným na základě řeckých či latinských formantů. Internacionálnost je totiž v teorii terminologie považována jednou ze základních vlastností termínů nezbytných pro zajištění efektivní odborné komunikace.

Pro efektivní komunikaci by podle Kocourka termín neměl představovat problémy ani na úrovni fónické či grafické, proto bývá preferována eufoničtější varianta termínu. Z tohoto

důvodu zanikl ve francouzštině termín *phthisie* (lat. *phthisis*) a prosadil se termín *tuberculose*, a analogicky v češtině *tuberkulóza* místo dřívějších, dnes již zastaralých a pro současné mluvčí téměř nesrozumitelných termínů *souchotě*, *úbytě*, *ftíza* > *ftizeologie* (Kocourek 1985: 120). Důvodem ale může být i motivovanost termínu. Kocourek v této souvislosti poznamenává mimo jiné, že francouzští lingvisté postupně upustili od termínu *philologie*, jelikož jej považují za málo vědecký: „Les protagonistes de l'étude nouvelle de la langue se voulaient scientifiques plutôt qu'amateurs de lettres ou de mots“ (Kocourek 1985: 123).

Důvody změn tedy mohou být různé, vždy by však měla být respektována efektivita pro odbornou komunikaci. Jednotnost a stabilita terminologie je totiž základním předpokladem pro efektivní komunikaci mezi odborníky. To je třeba brát v úvahu již při procesu tvoření neologismů a jejich normalizaci, kdy dochází často k terminologické rozkolísanosti či nekonzistentnosti, jak upozorňuje např. Veselá, která problémy spatřuje zejména u interdisciplinárních a poměrně mladých oborů (Veselá 2009: 87-88). Právě tento jev pak může komplikovat efektivní komunikaci mezi odborníky zejména v době, kdy terminologie daného oboru ještě není ustálená a je potřeba vytvořit dosud neexistující termíny pro nově vzniklé pojmy.

3 Variabilita termínů v závislosti na odborné oblasti

K terminologickým změnám z diachronního pohledu dochází u různých oborů různým způsobem i tempem. Výrazné rozdíly můžeme konstatovat u terminologie přírodovědných a technických oborů na straně jedné a u společenských věd či oborů vázaných na sociokulturní realitu na straně druhé. Přírodovědné a technické obory podléhající normalizaci jsou terminologicky stabilnější a změny na úrovni terminologické se zde vyskytují spíše výjimečně (např. výše zmíněné české chemické názvosloví). V souvislosti s vývojem lidského poznání, získáváním nových poznatků a vzhledem k neustále probíhajícímu vědeckotechnickému pokroku však dochází nutně i k vývoji odborné komunikace. V medicíně, která představuje jednu z nejstarších, a tedy nejdéle se vyvíjejících disciplín, se nezdívka zejména u názvů nemocí setkáváme se synonymií termínů označujících tentýž pojem, přičemž nejde jen o synonymii typu domácí – mezinárodní pojmenování (např. v češtině *hepatitida* – *žloutenka*, *bronchitida* – *záněť průdušek* atd.) nebo typu implicitní – explicitní pojmenování (*EKG* – *elektrokardiografie*). Kacprzak v tomto ohledu konstatuje, že lékařská terminologie se vyvíjí stejným tempem jako samotná lékařská věda. Až do 15. století se vytvářejí pojmenování velmi jednoduchá, odpovídající tehdejšímu poznatkům, která nepřesahují meze běžného jazyka

(např. *la rougeole, la taie, le gros ventre*) (Kacprzak 2010: 49).³ S rozvojem vědeckého poznání se odborná terminologie zpřesňuje a vznikají odbornější pojmenování, což může vést ke vzniku několika synonymních termínů pro tentýž pojem (např. ve francouzštině různé označení malárie: *paludisme, malaria, fièvre paludéenne, fièvre paludique, fièvre palustre, fièvres à quinquina, fièvre marseillaise, fièvre des marais*). Dury upřesňuje, že „une approche temporelle montre que la variation synonymique peut également se manifester lorsqu’un terme tombe en désuétude ou lorsqu’il ne convient plus aux usagers du discours auquel il appartient. La variation synonymique, dans ce cas, n’est pas signe de nouveauté conceptuelle et lexicale, mais bien d’obsolescence“ (Dury 2013: 7).

Typickým příkladem variability termínů je však terminologie právní, která je specifickým případem odborné terminologie. Její specifičnost vyplývá ze skutečnosti, že je vázána na konkrétní právní systém, který se ve srovnání s jinými obory poměrně rychle vyvíjí v závislosti na neustále probíhajících změnách legislativy v každém právním systému. Z toho pak vyplývají zcela zásadní problémy pro překladatele právnických textů, a to zejména při hledání vhodného ekvivalentu v cílovém jazyce. Na tento problém upozorňují mnozí právní lingvisté, mezi nimiž Gémard, který zdůrazňuje, že ekvivalent je závislý na čase a na místě. (2003: 239). Obdobně se vyjadřuje také Tomášek, který rovněž poukazuje na tuto charakteristickou vlastnost právní terminologie (1991: 113). Konečně i Cornu zmiňuje, že „le langage du droit évolue et a toujours évolué (au moins depuis 1804) et il serait une erreur de croire qu’il s’agit d’un langage fixé“ (2006: 20). Překladatel právnických textů musí být tedy schopen sledovat změny v aktuálně platné legislativě v zemích, jejichž jazyky při své překladatelské práci používá.

K terminologickým změnám může docházet jak na úrovni pojmenování, tak na úrovni pojmu, přičemž první případ je častější. I český právní řád prošel během několika posledních desetiletí značnými změnami, z nichž poslední zásadní změnou byla rekonstrukce občanského zákoníku z roku 2014. Ta na jedné straně přinesla drobné úpravy spíše ortografického rázu, jako např. *neopominutelný dědic* > *nepominutelný dědic, rodičovská zodpovědnost* > *rodičovská odpovědnost* či *půjčka* > *zápůjčka*, ale na straně druhé i zásadní změny termínů na úrovni pojmenování, jako jsou *způsobilost k právním úkonům* > *svéprávnost, způsobilost*

---

³ „La simplicité relative des premiers diagnostics se reflète par la simplicité de leurs dénominations : ainsi la période du XIème au XVème siècle se caractérise par la formation et l’emploi de termes simples et de dérivés dénotant les faits de la macro-anatomie ou les pathologies les plus fréquentes de l’époque, comme la rougeole, la taie, le gros ventre. Ce n’est pas encore la terminologie strictement médicale, car les dénominations liées à la santé ou à la maladie ne dépassent pas les limites de la langue générale“ (Kacprzak 2010: 49).

k právům a povinnostem > právní osobnost, právní úkon > právní jednání, občanské sdružení > spolek. Navíc byly do nové občanskoprávní úpravy opět zavedeny i termíny starší, např. *výprosa, rozhrada, pacht, propachtovatel, pachtýř, výměnek, služebnost, závdavek, vydlužitel, obmyšlený, podpůrce* atd., které jsou z pohledu současného mluvčího vnímány jako archaismy a mnohé z nich se dokonce staly obtížně srozumitelnými. K obdobným změnám, které pro právní terminologii nepředstavují nic výjimečného, docházelo i dříve, zejména z důvodů souvisejících s měnícími se společenskými potřebami. V 90. letech minulého století vznikla potřeba kompletně revidovat terminologii obchodního práva a byly zavedeny termíny *konkurz, konkurzní řízení, konkurzní správce, konkurzní věřitel* atd. Nicméně již v roce 2006 dochází na základě insolvenčního zákona k dalším terminologickým změnám a zavádí se termíny *úpadek, insolvenční řízení, insolvenční správce, insolvenční věřitel* atd. Rovněž termín *základní jmění* užívaný v 90. letech byl později nahrazen dodnes užívaným termínem *základní kapitál*. K obdobným terminologickým změnám dochází ve všech právních systémech, např. francouzský termín *inculpé (obviněný)* byl nahrazen termínem *(personne) mis(e) en examen*, obdobně jako termín *juge aux affaires matrimoniales*, který byl nahrazen termínem *juge aux affaires familiales*, nebo termín *autorité parentale*, který nahradil původní *puissance paternelle*, a mohli bychom jmenovat mnohé další.

K terminologickým změnám může docházet i na úrovni pojmu, což je z pohledu terminologického ale i praktického problematičtější. Tento typ terminologické nestability je méně častý a vyskytuje se u právní terminologie, zatímco u jiných oborů k tomuto jevu pravděpodobně nedochází. Např. v českém občanském právu označuje po novelizaci termín *věc* vše, co je rozdílné od osoby a slouží potřebě lidí, v důsledku čehož se na živé zvíře již nepohlíží jako na věc. Ke změnám tohoto typu může dojít i u relativně stabilních a donedávna jednoznačných pojmů, jako je *manželství*. Přestože jde o jeden z nejstarších institutů evropského občanského práva, došlo ve francouzské právní úpravě v roce 2013 k podstatné změně tohoto pojmu ve smyslu „*union légitime entre deux personnes qui souhaitent créer une famille et vivre ensemble*“ oproti dřívějšímu „*union légitime d'un homme et d'une femme en vue de vivre en commun et de fonder une famille, un foyer*“ (Cornu 2009: 577).

Závěr

Přestože odborná slovní zásoba představuje velmi stabilní součást spisovného jazyka, nelze ustálenost terminologie chápat jako absolutní neměnnost termínů. Odborný jazyk se chová stejně jako běžný jazyk, reaguje na společenské potřeby a v průběhu času se vyvíjí. Varianty

odborných termínů můžeme ve francouzské a české odborné terminologii konstatovat na úrovni diatopické, diastratické i diachronické, přičemž výrazné rozdíly spatřujeme u terminologie přírodovědných a technických oborů na straně jedné a u společenských oborů na straně druhé. Zatímco u terminologie přírodních věd dochází s ohledem na normalizační činnost k terminologickým změnám spíše výjimečně, u oborů vázaných na společenskou realitu, jako je právo, je variabilita termínů běžným jevem.

Bibliografie

- 1 Cabré, Maria Teresa (1998): *La terminologie. Théorie, méthode et applications*. Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa.
- 2 Cornu, Gérard (2006): *Linguistique juridique*. Paris: Monchrestien.
- 3 Cornu, Gérard (2009): *Vocabulaire juridique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- 4 Desmet, Isabel (2007): Terminologie, culture et société. Éléments pour une théorie variationniste de la terminologie et des langues de spécialité. – In: *Terminologie, culture et société*. Dostupné z: <http://termisti.ulb.ac.be/archive/rifal/PDF/rifal26/crf-26-00.pdf>.
- 5 Dury, Pascaline (2013): Que montre l'étude de la variation d'une terminologie dans le temps. Quelques pistes de réflexion appliquées au domaine médical. – In: *Debate Terminológico* 9, 2-10. Dostupné z: seer.ufrgs.br/riterm/article/download/37168/24030.
- 6 Gémar, Jean-Claude (2003): Le traducteur juridique et l'asymétrie culturelle. Langue, droit et culture. – In: De La Fuente E. (ed.), *La Traduction certifiée et l'interprétation judiciaire*, Paris: Fédération internationale des traducteurs, 231-243.
- 7 Kacprzak, Alicja (2010): Diachronie et technolecte. – In: *Études romanes de Brno* 31/1, 49-53.
- 8 Kacprzak, Alicja (2011): Zróźnicowanie języka specjalistycznego a problemy przekładu. – In: *Roczniki Humanystyczne* 59/8, 137-149.
- 9 Kocourek, Rostislav (1985): Terminologie et efficacité de la communication: critères linguistiques. – In: *Meta* 30/2, 119-128. Dostupné z: <https://www.erudit.org/fr/revues/meta/1985-v30-n2-meta308/003331ar.pdf>.
- 10 Levická, Jana (2009): Terminologické teórie vo frankofónnych krajinách. – In: *Terminologické fórum II*, Trenčín, 4-11.

- 11 Masár, Ivan (1989): Vlastnosti termínu. Ustálenosť, jednoznačnosť a presnosť. – In: *Kultúra slova* 23/8, 269-274.
<http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1989/8/ks1989-8.lq.pdf>.
- 12 Møller, Berndt (1998): À la recherche d'une terminochronie. – In: *Meta* 43/3, 426-438.
Dostupné z: <https://www.erudit.org/fr/revues/meta/1998-v43-n3-meta170/003655ar.pdf>.
- 13 Tomášek, Michal (1991): K vybraným problémům překladu právního jazyka. – In: *Translatologica Pragensia IV*, Praha: Acta universitatis Carolinae, 113-119.
- 14 Veselá, Dagmar (2009): Dizajn, lexikografia a sémanticky orientovaná syntax. – In: *Mladá veda 2009*, Banská Bystrica, 87-94.
- 15 CzechEncy - *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/>.
- 16 Zákon č. 89/2012 Sb. Dostupné z: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/>.